

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dinî, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakfı, ifade özgürlüğüünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanası davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

SESSİZLİĞİN SESİ - VI
SİVASLI ERMENİLER KONUŞUYOR

ISBN 978-605-80712-2-3

derleyenler

Narod Avcı, Rudi Sayat Pulatyan

yayına hazırlayan

Altuğ Yılmaz

proje koordinatörü

Lara Taş

mülakatları yapanlar

Narod Avcı, Linda Erbirbir, Murat Gözoğlu,
Vahakn Keshishian, İclal Ayşe Küçükkırca,
Koray Löker, Karun Özçelik, Arican Paker,
Rudi Sayat Pulatyan, Lara Taş, Altuğ Yılmaz

dizi kitap tasarımı ve sayfa düzeni

Sera Dink, Leda Mermer

dizin

Narod Avcı, Lara Taş

kapak fotoğrafı

Sivas, Eski Belediye Sokak, Mundar Irmağı (1970)
© Prof. Dr. Mehmet Bülent Uluengin

baskı

MAS Matbaacılık San. ve Tic. A. Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kâğıthane/İstanbul
kitap@masmat.com.tr T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 44686

İstanbul, Ekim 2019

© Hrant Dink Vakfı Yayınları

HRANT DINK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆՏ ԴԻՆԿ ՎԱԿՖԻ

Anarad Hıçutyun Binası
Papa Roncalli Sokak, No: 128
Harbiye, Şişli, 34373 İstanbul
T. 0212 240 33 61
F. 0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org

*Bu yayın Hollanda Kraliyeti Başkonsolosluğu'nun katkılarıyla üretilmiştir.
Yayının içeriğinden sadece Hrant Dink Vakfı sorumludur. Burada ifade edilen görüşler hiçbir
biçimde Hollanda Kraliyeti Başkonsolosluğu'nun resmî görüşleri olarak değerlendirilemez.*

SİVASLI ERMENİLER KONUŞUYOR
SESSİZLİĞİN SESİ - VI

EDİTÖR
ALTUĞ YILMAZ

Yayıncının notu

Bu kitap, Hrant Dink Vakfı Tarih Programı kapsamında, 2011 yılından beri yürütülen sözlü tarih çalışmasının bir ürünüdür. Sessizliğin Sesi serisinin altıncı cildini oluşturan kitapta, bu çalışma kapsamında Mayıs 2018 - Ocak 2019 arasında, Sivaslı 69 Ermeni'yle yapılmış mülakatlardan 12'si bir araya getirilmiştir.

Kitapta, konuşma dilinden uzaklaştırılmadan yazı diline aktarılmış ve kronolojik bir bütünlük oluşturacak şekilde yeniden yapılandırılmış mülakat metinlerinin yanı sıra, Sivas'ın tarihine dair bir giriş yazısı ile, Narod Avcı'nın bu çalışmaya ve mülakatlara dair genel değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

Mülakat metinlerinde, görüşülen kişilerin konuşma esnasında kullandığı Ermenice kelimeler italik olarak yazılmış; dipnotlarla, hem bu kelimelere, hem de yerel ağza özgü bazı kelimelere ve atıfta bulunulan bazı isimlere, mekânlara, olaylara vb. dair kısa bilgiler verilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Giriş, Rudi Sayat Pulatyan, 7

Sivas'ta ne kilise gördük, ne de okul, 17

"Siz artık bu ülkede vatansızsınız", 31

Killi suyla pamuk gibi olurduk, 43

İyi insanın dini, milliyeti yok, 53

Gidiş o gidiş..., 65

Her şey Çat'ta birleşir, 81

Ailem İstanbullu, ben Sivaslı, 93

"Burası yayamın evi" diyemediler, 107

Gemerek asil bir yerdir, 121

"Memleketim" dedim, İstanbul'dan vazgeçtim, 135

Sivas'ta kapalı kutu içinde büyüdük, 149

Duvarda sinek var, 161

Sonsöz, Narod Avcı, 173

Dizin, 185

GİRİŞ

RUDİ SAYAT PULATYAN

SİVAS'TA ERMENİLER

Ohannes Balıkcıyan tarafından yayımlanan Ermenice harfli Türkçe Felek isimli mecmuanın 1883 yılında basılan bir sayısında, Sivas şehri şöyle betimlenir: “Havası sağ, lakin kışı ve soğuğu gayet şedid [şiddetli] ve toprağı ise münbit [verimli] olup, mahsulatı başlıca buğday, arpa, darı, yapak, pamuk, ipek, bez, cehri, keten tohumu ve bunlardan bazılarının mamulatından ibarettir.” (Natanyan, s. 458)

Akdeniz limanlarını İıan Körfezi'ne bağlayan yol üzerinde yer alan Sivas, bu özel konumu nedeniyle uzun yıllar tüccarların gözde duraklarından biri olur ve çeşitli coğrafyalardan gelen kervanlara ev sahipliği yapar.

7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki Arap nüfusun artması üzerine, Bizans imparatorları, Ermenileri bu vilayete yerleşmeleri yönünde teşvik eder. 11. yüzyılda, Vaspuragan Kralı Senekerim'in topraklarını Bizans İmparatorluğu'na bırakmak zorunda kalmasının ardından Sivas ve çevresine on binlerce Ermeni'nin göç etmesiyle, bölgedeki Ermeni nüfusu daha da büyür. 13. yüzyılda askeri, ticari ve idari bir merkez haline gelen ve kısa bir süre Osmanlı egemenliği altında kalan Sivas, 1400 yılında Timur tarafından yağmalanarak büyük zarar görür, sonrasında tekrar Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girer ve 15. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir sancak merkezi olma özelliğini korur.

16. yüzyıl sonlarında, Celali İsyanlarıyla, Sivas'ın da içinde bulunduğu bölgede ciddi bir yıkım yaşanır. Bu isyanların önlenmesi için pek çok reform yapılır. Merkezî devlet yapılanmasını güçlendirmek amacıyla 19. yüzyılın ortalarında başlatılan reform çalışmalarıyla, gayrimüslim nüfus, yerel yönetimlere katılmak, kendi nizamnamesi çerçevesinde eğitim, kültür ve sanat faaliyetlerini düzenlemek gibi, daha önce sahip olmadığı birtakım haklara kavuşur. Bu reformlar, diğer yandan, Müslüman nüfus ile gayrimüslim tebaa arasında yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olur.

1908 yılında anayasal düzenin yeniden ilan edilmesinin ardından, Sivas'ı Meclis-i Mebusan'da temsil eden beş mebusan biri, ilk dönemde Dr. Nazaret Dağavaryan, sonraki dönemde ise Dr. Garabet Paşayan olur. İki mebus da 24 Nisan 1915'te tutuklanmış ve tehcir yolunda öldürülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı öncesine ait verilere göre, Sivas Sancağı'na bağlı 11 kazadaki 140 yerleşim birimine dağılmış Ermenilerin sayısı yaklaşık olarak 80 bindir. Bu sayı, bölge nüfusunun dörtte birini oluşturmaktadır.

Dinî kurumlar

Son Arzruni Kralı Senekerim'in zamanında bölgede 250'den fazla kilise bulunuyordu. 1877 yılında, İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian tarafından görevlendirilen Rahip Boğos Natanyan'ın hazırladığı rapor, 19. yüzyılın sonlarında, bunlardan geriye sadece Surp Asdvadzadzin, Surp Sarkis, Surp Minas ve Surp Pırgiç kiliselerinin kaldığına işaret eder. Bu dört kilise 1915'e kadar korunabilmiş ve bölge halkı tarafından kullanılmıştır. Şehir merkezinde yer alan ve 1857 yılında restore edilmiş olan Surp Asdvadzadzin [Meryem Ana] Kilisesi, 1952 yılında dinamitle patlatılmış ve böylece şehir merkezindeki son Ermeni kilisesi de yok olmuştur. Bugün merkeze en yakın kilise, şehrin altı kilometre kuzeyinde, Tavra [Paşabahçe] köyünde bulunan Surp Sarkis'tir. Uzun yıllar Sivas 5. Piyade Er Eğitim Tugay Komutanlığı sınırları içinde kaldıktan sonra, 2013 yılında Millî Savunma Bakanlığı tarafından Sivas İl Özel İdaresi'ne devredilen ve 2016 yılında restorasyon çalışmalarına başlanan kilisenin müze olarak kullanılması ve belirli günlerde ayinlere açılması planlanmaktadır.

19. yüzyılda Katolik ve Protestan inançlarının Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmasının ardından bu inanç toplulukları da kendi ibadethanelerini açma hakkı kazanırlar. 1877 yılında, Sivas Kazası'nda

–büyük çoğunluğu şehir merkezine bir saatlik uzaklıkta bir köy olan Pırknik'te [bugün Çayönü Mahallesi] olmak üzere– yaşayan 200 hanelik Katolik cemaatine ait iki kilise ve 12 hanelik Protestan cemaatine ait bir dua salonu bulunuyordu.

Sivas şehrindeki en önemli Ermeni manastırı, 11. yüzyılın başlarında inşa edilmeye başlayan Surp Nişan'dır. 11. ve 18. yüzyıllar arasında Ermenice elyazması çalışmalarının merkezi haline gelen manastırda, Surp Asdvadzadzin, Surp Garabed ve Surp Nişan kiliselerinin yanı sıra Varak kütüphanesi ve Ardruni krallarının tahtı yer alıyordu. Yaklaşık 900 yıl boyunca başepiskoposluk merkezi olan Surp Nişan Manastırı, zamanla bölgenin en önemli hac yerine dönüşmüştür. Katolik Ermenilerin dinî lideri Mihitar Sepastatsi 1676 yılında Sivas'ta doğmuş ve bu manastırda eğitim almıştır. Kutsal Makam yani Roma ile birlikteliğe savunan Sepastatsi, Katoliklere yönelik baskılar sonucunda Venedik'e kaçır, burada ona tahsis edilen San Lazzaro Adası'na yerleşir, 30 yıl boyunca birçok yayın yapar ve 1749 yılında ölür.

Bölgedeki diğer önemli manastırlar ise Tavra köyünün yakınlarındaki bir tepede karşı karşıya kurulmuş olan Surp Hagop ve Anabad, Huykesen köyünün yakınlarındaki Khıntragadar Surp Asdvadzadzin, şehir merkezinin güneydoğusunda yer alan Surp Hireşdagabed'dir. Günümüze bunların yalnızca kalıntıları ulaşmıştır.

Eğitim

Sivas'taki Ermenilerin eğitim hayatı kiliselerin bitişiğinde yer alan odalarda, kilise görevlileri tarafından verilen dört işlem, din bilgisi ve kilise müziği dersleriyle başlamıştır. İlerleyen yıllarda, özellikle İstanbul'a göçen Sivaslı hamalların desteğiyle 1851 yılında kurulan Senekerimyan Derneği bölgedeki eğitim faaliyetlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynar.

1860 yılında Ermeni Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra büyük bir ilerleme kaydedilen eğitim alanında, 20 yıl içinde, Ermeni okullarındaki öğrencilerin sayısı 200'den 1400'lere yükselir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Sivas Sancağı'nda yaklaşık olarak 13 bin öğrencinin öğrenim gördüğü 150'ye yakın eğitim kurumu bulunuyordu.

Bölgedeki en eski 'modern' okul, 1818 yılında Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ne bağlı olarak Pazar mahallesinde kurulan Mayr Varjaran'dır [Merkez

Okul]. 1858 yılında yeni bir binaya taşınan okulun adı önce Tarkmançats, sonrasında –Senekerimyan Derneği'nin maddi katkıları dolayısıyla– Senekerimyan Tarkmançats olarak değiştirilir. Ermenice, coğrafya, mantık, diksiyon, Ermeni tarihi, Türkçe, Fransızca, hukuk, resim, beden eğitimi, sağlık bilgisi gibi çeşitli alanlarda eğitim veren okulun 1908 yılı öğrenci mevcudu 200'dür.

Nüfusun ve eğitime daha fazla önem verilmeye başlamasının sonucu olarak, Tarkmançats Okulu bölgenin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalır ve birçok yeni okul açılır. Bunlar arasında öne çıkanlar, inşaatına 1891 yılında başlanan Aramyan Okulu ve 1912 yılında Erzurum'dan Sivas'a nakledilen Sanasaryan Okulu'dur.

Ekonomi

Sivas'ın kurulduğu dönemden itibaren Ermeni tüccarlar şehrin ticari hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bölgede kuyumculuk, bıçakçılık, kalaycılık gibi zanaat alanları büyük oranda Ermeniler tarafından icra ediliyordu. Sivas ayrıca halı, pamuklu ve yünlü kumaş üretimi, maroken eşya üretimi, ince nakış işleri ve değirmencilikle de ün salmıştı. Değirmencilik özellikle gelişmiş olduğu Tavra köyü, Pırknık, Ulaş ve Tutmaç köyleri ile birlikte, ordunun ve tüm Sivas Vilayeti'nin un ihtiyacını karşılıyordu. Hem yazılı hem de sözlü tarih kaynakları, bahsi geçen köylerde ikamet eden Ermenilerin, değirmenlerin işletilmesindeki becerilerinden dolayı tehirden muaf tutulduklarına işaret etmektedir.

20. yüzyılın başlarında şehirdeki ticari faaliyetler 13 han, 16 esnaf çarşısı, 600-700 dükkân, üst katları misafirhane olarak kullanılan birçok kahvehane ve birkaç meydanda odaklanmıştı. Bu meydanların en meşhuru, vali konağının önünde bulunan, her cuma günü çevre köylerden gelenlerin pazar kurduğu meydandı. En meşhur han ise, 38 odası ve 11 dükkânıyla, Aramyan Hanı'ydı.

Basın-yayın

Sivas'ta Ermeniler tarafından birçok süreli yayın çıkarılmıştır. Bunlardan biri, 1876-78 yılları arasında Antranig Vartanyan yönetiminde yayımlanan *Sivas* gazetesidir. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, tüm imparatorlukta olduğu gibi Sivas'ta da basın-yayın hayatının canlanma-

sını sağlar. Bu dönemde şehirde yayın hayatına başlayan gazetelerden biri Hayg A. Vartanyan tarafından 1909-11 yılları arasında çıkarılan *Antranig*'dir. Sivas'ta, 1910-14 yılları arasında Garabed A. Barsamyan tarafından yayımlanan *Hoğtar*'da, mimariden Anadolu'daki Ermeni yerleşimlerine kadar, çok çeşitli konularda yazılar yer alır. Bu gazetenin yazarları arasında bulunan şair Taniel Varujan, Garabed Barsamyan'la birlikte 24 Nisan 1915'te tutuklanıp öldürülen aydınlardandır.

Bölgede yayımlanan diğer gazeteler şunlardır: *Tzayn Sepasdatsvots* [Sivaslıların Sesi], 1869; *Mamulin Tsakı* [Basının Yavrusu], 1870; *Sev Hoğter* [Kara Topraklar], 1870; *Ged* [Nokta], 1905-1907; *Nşdirag* [Neşter], 1910-1913; *Ağavni* [Güvercin], 1913; *Gapira*, 1913.

1915

Anadolu'nun en yoğun nüfuslu şehirlerinden biri olan Sivas'ta ve çevresinde Ermenilerin varlığı, 1915 öncesinde güçlü bir şekilde hissedilir. Bu durum, 19. yüzyılın sonlarında yoğunlaşan baskılar, sürgün ve kırım politikaları sonucunda değişime uğrar. Sivas Valiliği tarafından hazırlanan 17 Kasım 1895 tarihli bir raporda, Sivas çarşısında vuku bulan ve bir saat kadar süren bir olayda 438 Ermeni ve beş Müslüman'ın öldüğü 100'den fazla yaralının olduğu belirtilir.

1913 yılından itibaren ise hem bölge valisi, hem de Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge sorumlusu olarak görev yapan Ahmed Muammer Bey'in uyguladığı politikalarla bölgedeki Ermeni nüfus sosyal ve ekonomik anlamda güçsüzleştirilir. Buna paralel olarak sürdürülen sürgün ve kırım politikalarıyla da bölgenin demografik yapısı büyük oranda değişir. Tehcir yasasının bölgedeki ilk kurbanları 14 Haziran 1915 yılında gönderilen bir emirle Süşehri Ermenileri olur. 21 Haziran'da gönderilen bir diğer emir ise Sivas'ta yaşayan tüm Ermenilerin istisnasız bir şekilde sürgün edilmesini ister. Bölgedeki en ciddi demografik değişim 1915 yılında, 5-18 Temmuz arasında, Sivas'ta ikamet eden 5850 ailenin kademeli olarak tehcir edilmesiyle yaşanmıştır. Ermeniler, her gün ortalama 400 haneden oluşan kabilelerle yola çıkarılır. Sivas'ta, belirli meslek gruplarından olan ve şehrin temel ihtiyaçlarını karşılayan aileler haricinde kimsenin kalmamasına karar verilmiştir. Değirmencilikle uğraşan şehrin ve ordunun un ihtiyacını karşılayan Tavra'da ve genel olarak Sivas Vilayeti'nin buğday ihtiyacını karşılayan Pırknık, Ulaş ve

Tutmaç köylerinde ikamet edenlerin, buldukları bölgelerde kalma-
larına bu çerçevede, geçici olarak izin verilir.

Sivas Valisi Muammer Bey'in hazırladığı raporda, sürgünün başladığı
günden 28 Eylül'e kadar toplam 136.084 Ermeni'nin Sivas ve çevresin-
den tehcir edildiği, bölgeden tehcir edilmeyen Ermenilerin sayısının ise
6055 olduğu belirtilir.

Savaş sonrası

Savaşın sonlanmasının ardından kurulan yeni Osmanlı hükümetinin
aldığı karar çerçevesinde, hayatta kalan Ermeniler Sivas'a dönmeye
başlar. 1919 başlarında şehirde yaşayan Ermenilerin sayısı 2000 iken,
yıl ortasında 10 bine yükselir. 1921 yılı Patrikhane kayıtlarına göre ise
Sivas'ta yaşayan Ermenilerin sayısı 16.800'dür. Bu nüfusun büyük
bölümünü, 1915 öncesinde Sivas'ta değil başka bölgelerde yaşayan
Ermeniler teşkil etmektedir. 1915 sonrasında yetim kalan çocukların ih-
tiyaçlarını karşılamak için bölgede birçok yetimhane kurulmuştur. Bu
yetimhanelerde kalan Ermeni çocukların sayısı 1920 yılında yaklaşık
olarak 1200'dür.

1919 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nda suçlu bulunanların yargılanmasına
İstanbul'da kurulan divan-ı harp mahkemelerinde başlanır. Daha sonra
Malta'da devam edilen davada, Sivas'taki tehcir uygulamaları nedeniyle
Vali Muammer Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sivas temsilcisi Gani
Bey, eski vali Sabit Bey ve Merzifon Kaymakamı Faik Bey de yargılanır.
6 Eylül 1921'de, yargılananların Malta'dan kaçması üzerine dava yarıda
kalır. Sonrasında ise, Ankara'nın elinde bulunan İngiliz esirlerin iadesi
karşılığında, yargılamalara son verilir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra bölgedeki Ermeni nüfusu gittikçe azalır.
1927'de yapılan nüfus sayımında bölgede kaydedilen Ermenilerin sayı-
sı 3477'dir. Bu sayı, özellikle 1950'lerden itibaren Ermenilerin İstanbul
ve diğer bölgelere göç etmesiyle düşer. Ermenilerin bölgeden ayrılma-
sında, Vatandaş Türkçe Konuş, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül pogromu gibi,
gayrimüslimlere yönelik ayrımcı politikalar ve uygulamaların Sivas'taki
yansımalarının yanı sıra, 1950 yılında Bulgaristan'daki Türk-Müslüman
nüfusun zorunlu göçte tabi tutulmasının ardından Türkiye'ye gelenle-
rin Sivas ve diğer Anadolu şehirlerine yerleştirilmesi ile, 1950'li yılların

başlarında şehir merkezinde bulunan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin dinamitlerle yıkılması özellikle etkili olmuştur.

1996 yılında, Sivas merkezde yaşayan Ermenilerin sayısı 142 olarak kaydedilmiştir. Halen bir Ermeni nüfusunun varlığından söz edilebilecek nadir Anadolu şehirlerinden biri olan Sivas'ın merkezinde ve çevre köylerde günümüzde yaklaşık olarak 20 aile yaşamaya devam ediyor. 2012 yılında İstanbul'da kurulan Sivaslı Ermeniler ve Dostları Derneği, Sivas'ın Ermeni hafızasının korunmasında özel bir rol oynuyor. Bölgede yaşayan Ermeni aileler ve dünyanın dört bir yanındaki Sivaslı Ermeniler için büyük bir simgesel önem taşıyan Surp Sarkis Kilisesi'nin bulunduğu yerin askerî bölge statüsünden çıkarılıp, yapının restore edilmesi planlanıyor.

Kaynakça

Badrig, Arakel. *Badmakirk Huşamadyan Sepasdio yev Kavari Hayots* [Sivas ve Çevre Köyleri Ermenileri Tarihi], c. 1 (Beyrut: Mışag Yayınları, 1974), c. 2 (New York: Pan Sebastia Rehabilitation Union, 1983).

Keshishian, Vahakn, Koray Löker ve Mehmet Polatel (ed.) *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Sivas*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2018.

Kévorkian, Raymond ve Paul B. Paboudjian. 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, çev. Mayda Saris. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012.

Kévorkian, Raymond H. *Ermeni Soykırımı*, çev. Ayşen T. Ekmekçi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Natanyan, Boğos. *Sivas 1877*, der. Arsen Yarman. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008.

Sönmez Yılmaz, Serpil *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Vosgyan, H. Hamazasb, *Sepasdiayi Vankeri* [Sivas'ın Manastırları], Viyana: Mihitaryan Dbaran, 1946

19. yüzyıl sonlarında Sivas

kaynak: R.H. Kévorkian ve P.B. Paboudjian, 1915 Öncesinde
Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, çev. M. Saris (İst.: Aras Yay., 2012), s. 236.